

Előszó

Sátoraljaújhely történeti atlasza az európai városatlaszok régebbi hagyományait követi. A polgári átalakulás előtti települést rekonstruálta, a későbbi forrásokból minél régebbi állapotra kívánt következtetni. A feldolgozás korszakára 1866 lett, az első ránc maradt kataszteri térkép készítésének időpontja. A mű szerzője a topográfiai adatgyűjtést azonban 1848-nál lezárta, csak a legszükségesebb esetben utalt a későbbi korok eseményeire. A tanulmány és az adattár terjedelme a szokásosnál bővebb. A szerző adatait így is erősen megrostálta, és csak azokat közölte, amelyek a topográfiai azonosításhoz szükségesek.

A szövegben szereplő Sátoraljaújhely és Újhely, Sárospatak és Patak helynevek egymás szinonimái. A hosszabb és a rövidebb alakok csak stiláris különbséget fejeznek ki, tartalmi eltérést nem jelentenek. Az egységesítés kedvéért az 1866-os térkép utcaneveit használjuk.

A kutatás anyagi feltételeit az Országos Tudományos Kutatási Alap biztosította a T 046866 számú terv keretében. Az OTKA program adminisztrációs feladatait az MTA Történettudományi Intézete látta el, e kutatóhely adott lehetőséget a szerzőnek arra, hogy az atlasz elkészítését intézeti tudományos feladatainak részeként végezze el. A kutatómunkához a legnagyobb segítséget a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevektára munkatársai nyújtották. A szerző külön köszönettel tartozik az intézmény vezetőjének, Oláh Tamás osztályvezetőnek, aki számos forrásra hívta fel a figyelmét, szervező munkájával segítette a munka bemutatását és a mű megjelenését. Neumann Tibor és Szende Katalin gondosan végigolvasta a szöveget és számos tartalmi, stilisztikai problémára hívta fel a szerző figyelmét. Szakmai segítségükért köszönet jár még Fehér József, Gál-Mlakár Viktor, Gubala Róbert, dr. Kádár Ferenc, Matolcsy Péter, Ringer István, Szörényi Gábor András uraknak. Az intézmények közül a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Miskolci Egyetem Geodéziai és Bányamérési Tanszéke segítették a kutatást.

Sátoraljaújhely város történeti helyrajza

1. Fekvés és természetföldrajzi környezet

1.1 A város fekvése

Sátoraljaújhely az északi szélesség 48°23'39" és a keleti hosszúság 21°39'22", a szlovák-magyar határon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekszik. 1950-ig Zemplén megyéhez tartozott, 1748-tól kezdve 1950-ig a megye székhelye volt. 1950-ben megszüntették Zemplén megyét, és több megyével egyesítették.

1.2 Földrajzi tájbeosztás

Sátoraljaújhely a régebbi földrajzi tájbeosztás szerint az Eperjes-Tokaji-hegység, az 1945 után használatos földrajzi elnevezés szerint a Zempléni- vagy Tokaji-hegység és az Alföld találkozásánál fekszik.¹ A Tokaji-hegységet néhány földrajzi mű Sátor-hegységnek is nevezte.²

A földrajztudomány megszületése előtti hagyományos névadás megelégedett azzal, hogy a hegységet „nagy erdőnek” vagy egyszerűen csak „hegyeknek” nevezze. Ezen belül a jelentősebb hegyeknek külön neveik voltak.³ A Sátoraljaújhely környékén fekvő hegyek tudományos táji besorolása nem problematikus. A magyarországi tudományos tájelnevezéseket a 18. sz. végén alkották meg, elsősorban geológiai megfigyelések alapján. A besorolás lényege változatlan maradt, az ennek alapján képzett nevek azonban gyakran változtak. E változásoknak olyan történelmi okai voltak, amelyek a város történetét is érintették, ezért szükséges végigtekinteni őket.

Először Johann Fichtel állapította meg a Kárpátok geológiai felépítéséről írott, 1791-ben megjelent művében, hogy Tokajtól Eperjesig (Prešov SK) egységes vulkanikus hegycsoport húzódik, amelynek a Sátor-hegy is része. Fichtel ez utóbbi név alatt az egész Sátor-hegycsoportot értette.⁴ Ezt a későbbi kutatók is átvették. Kitaibel Pál és Franz Waldstein 1802-ben megjelent botanikai könyve csoportosította először Magyarország hegységeit. E szerint a Vágtól a Latorcáig terjedő északi hegyek egyik alcsoportja az északi előhegység (*promontoria septemtrionalis*), ennek része a Tarcától Eperjesig terjedő szőlőtermő keleti előhegység, közismert nevén a Hegyalja.⁵ A geológus Beudant 1818-ban megjelent munkája Fichtel megállapítását követte: É–D irányban Eperjest és Tokajt jelölte meg a trachitból felépülő hegycsoport két szélső pontjának, amit a Hernád, Tapoly és a Bodrog folyók határolnak, körülötte pedig hatalmas síkság húzódik.⁶ Hunfalvy János 1863-ban megjelent műve a Kárpátok ék. részén belül sorolta fel a Simonkát és Vihorlát-Gutin-hegyláncot. Az előbbi Simonka-hegységnek vagy Eperjes-Tokaji-hegycsoportnak nevezte. A hegycsoport legmagasabb csúcsáról, az 1092 m magas Simonkáról

(Šimonka SK) kapta a nevét. E hegycsoport ék. része a Hegyalja.⁷ A hegyeknek ez a beosztása és elnevezése néhány évtized alatt megszűnt. Jankó János 1891-ben megjelent műve az Északkeleti-Kárpátok részeként sorolta fel az Eperjes-Tokaji-hegyláncot a Hernád, Tarca, Tisza, Bodrog, Ondava, Tapoly folyók völgyei között, amelyet a Dargói-hágó (Dargovský priesmyk SK) oszt é. és d. részre. A d. résznek a hagyományos névadásból származó Tokaji-hegyalja nevet adta.⁸ A hegység elnevezése 1945-ig fennmaradt, amikor a trianoni határokhoz igazították a tudományos tájneveket. Ezután a hegység egységes elnevezésével néhány év alatt felhagytak, a magyarországi részre a Zempléni- vagy Tokaji-hegység nevet kezdték használni, a Csehszlovákiában majd Szlovákiában levő rész pedig egészen a magyar határig a Szalánci-hegység (Slanské vrchy) nevet kapta. A csehszlovák és szlovák földrajzi tájbeosztás szerint a Zempléni-hegység (Zemplínske vrchy) nevet a Ronyva, az Ondava és a Bodrog között fekvő, néhány helyen szigetszerűen a Bodrogon is átnyúló, az Eperjes-Tokaji-hegységtől földtanilag különböző kis hegycsoport, a Zempléni-szigethegység vagy Zempléni-dombvidék (régebben Zemplínske pahorky) kapta.⁹

1.3 Domborzat

Az Eperjes-Tokaji-hegység vulkanikus hegység, ennek része a város határában fekvő vulkanikus hegycsoport, amit sátor formájú vulkanikus hegyei miatt Sátor-hegycsoportnak hívnak. A hegycsoportnak Sátoraljaújhely határában a jelenlegi földrajzi elnevezések szerint É-ről D felé haladva a következő részei vannak: Magas-hegy (514 m), Kecse-hát (482 ill. 420 m), Szár-hegy (345 m), Sátor-hegy (459 ill. 417 m), Vár-hegy (334 m), Boglyoska (220 ill. 223 m). Ny felé csatlakozik még hozzá a Borz-hegy (379 m), Bányi-hegy (279 m) és a Fekete-hegy (370 m).¹⁰ A történeti forrásokban a hegyek túlnyomórészt mint szőlőhegyek fordulnak elő.

A város határa megoszlik a hegység és az alatta elterülő síkság, az Alföld között. Az Alföld hagyományos eredetű elnevezés. Eredeti jelentése 'alsó részen, valamitől lejjebb fekvő vidék', ezt azonban kiszorította a tudományos értelmezés, mivel a magyar tudományos nyelv ugyanazzal a szóval jelölte az 'alacsony fekvő vidék, síkság' értelmű fogalmat is.¹¹ Az Alföld hagyományos értelmezése élt a koraújkori Sátoraljaújhelyen is. 1696-ban egy újhelyi polgár egy örökségi ügyben úgy emlékezett szüleiéről, hogy azok a tatárok – az oszmánokkal szövetséges krími tatárok – elől az „Ally földül” menekültek „erre az földre”.¹² Az újhelyiek tehát magukat nem tekintették alföldieknek, az Alföld számukra az 'alsó részen fekvő földet' jelentette. Az Alföld hagyományos értelmezése megfelelt a középkori és koraújkori Magyarországon elterjedt ún. központi

Preface

The historical atlas of Sátoraljaújhely follows the old traditions of European city atlases. The aim has been to reconstruct the town before industrialisation, so as to trace its development as far back as possible, using later sources. The atlas follows developments up to 1866, when the first surviving cadastral map was made, although the author gathered topographical data only up till 1848, and refers to later events only where absolutely necessary. The text is longer than usual, even though the data has been passed through the finest of sieves, leaving only what was essential for topographical identification. It has been further abridged for the English version, but still covers all of the essential points.

The toponyms Sátoraljaújhely and Újhely are used synonymously, as are Sárospatak and Patak. Any difference between the longer and shorter forms is purely stylistic. For the sake of uniformity, the streets names are referred to by the names on the 1866 cadastral map.

The research was financed by the National Scientific Research Fund (OTKA) under grant 046866. The administrative aspects of the OTKA programme were handled by the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, which also permitted the author to produce the atlas as part of his work in the Institute. The staff of the Sátoraljaújhely Branch of the Borsod-Abaúj-Zemplén County Archive provided the greatest possible assistance for the research. The author would particularly like to thank the head of that office, Tamás Oláh, who drew attention to many sources and did much work to organise the presentation and publication of the atlas. Katalin Szende and Tibor Neumann read the text very thoroughly and drew the author's attention to many problems of style and content. Thanks are due for valuable contributions by József Fehér, Viktor Gál-Mlakár, Róbert Gubala, Ferenc Kádár, Péter Matolcsy, István Ringer and Gábor András Szörényi. The Hungarian National Archive, the National Széchényi Library and the Department of Geodesics and Mining Metrology of Miskolc University also provided assistance for the research.

Historical Topography of Sátoraljaújhely

1. Situation and natural geography

1.1 Situation

Sátoraljaújhely lies at latitude 48°23'39" N and longitude 21°39'22" E, in Borsod-Abaúj-Zemplén County, on the Slovak-Hungarian border. Until 1950, it was in Zemplén County, and from 1748 until the merger in 1950, it was the county seat.

In the old geographical classification, the area around Sátoraljaújhely was called the Eperjes-Tokaj Hills. In the system in use since 1945, the town lies at the border of the Zemplén or Tokaj Hills and the Great Plain. The tent-shaped hills just outside the town, part of the volcanic Eperjes-Tokaj range, are called the Sátor Hills (*sátor* = tent in Hungarian).

The land around the town extends into the hills and into the plain extending from them, the Great Hungarian Plain. The flat area of Újhely lies between the Ronyva stream and the River Bodrog. This plain forms the geographical and pedological unit of Bodrogköz. The Bodrog formed the town's eastern border until the late 19th century. Until 1920, and again between 1938 and 1945, the north-eastern border of the town extended into a third geographical area: the Zemplén Island Hills, which include the vine slopes of Bári and Káté Hills (182 m).

The town is distinctively bounded by the River Bodrog and its right tributary, the Ronyva stream, which for centuries formed the natural eastern boundary of the town proper, its "inner area" (*belterület*). The Ronyva, approaching the town from the north north-west, flowed into the Bodrog right at the boundary of the town, at Végardó.

The course of the Ronyva was partially changed, no later than the 13th century. There are records from the early 14th century of Újhely mills beside the Bodrog, but the mills were actually built earlier. Channels, or rather systems of channels, were constructed as mill races. The raceway for the town mill (the Augustinian Mill in the Middle Ages) was named Malomárok ("mill trench"). It started south of the new bridge and returned to the Ronyva approximately at the line of Palotás utca. The channel ran parallel with the Ronyva on its western side, so that the southern border of the built-up area was not the Ronyva itself, but mill race. Sources mentioning the Ronyva are often actually referring to the municipal (or "Augustinian") mill race.

River regulation works started in the 19th century and radically changed the hydrography in the vicinity of the town. The course of the Bodrog between Zemplén (now Zemplín, SK) and Tokaj was twice as long as it is today. River regulation was completed in the 1880s. Since then, the Bodrog's original course is preserved as the boundary of the town on the far side of the river, and some oxbow lakes. River regulation did not

change the town's boundaries. The land between the new channel and the oxbow lakes, a total of 1282 m², is still part of Sátoraljaújhely.

In the second half of the 19th century, regulation works extended to the Ronyva. These had already partially taken effect before cartographers produced the earliest maps – such as the 1866 cadastral map – which show the town boundaries. Later maps show the work continuing section by section. An almost-straight canal was dug south from the "Priest's Mill" near what is now Széphalom. The rerouting of the Ronyva into this channel was completed not long before the First World War. From then on, the main channel of the Ronyva lay to the east of the old Ronyva, but the old channel remained. This meant that there were three parallel Ronyva channels running from east to west in the town: the mill race and the old and new Ronyva. The maps are inconsistent in their naming of the two Ronyva channels. The Treaty of Trianon made the new channel into the national boundary, so that the bridge across it became the Czechoslovak-Hungarian border crossing point.

A new round of river regulation started in the 1970s. After several centuries of service, the mill race, redundant since the closure of the water mills, was filled in. The old Fehér stream was altered so that it joins the river at a different point, and since then, the name Fehér applies to both it and the old Ronyva channel.

There were woods in three places within the town: 1. the hills to the west of the built-up area, 2. Ronyvagaz and 3. the Long Woods beside the Ronyva. All three were broadleaved woods, mainly hornbeam and oak, with some beech. The Long Woods lie on the flood plain and still form part of the outer areas of several villages, but in the Middle Ages, they stretched from Sátoraljaújhely to Szegilong.

There are also three places with marshy and periodically inundated areas: 1. the area called Ronyvagaz to the north of the built-up area and west of the Ronyva, 2. scattered points of the built-up area in the north east, south of the Baks Mill and between Csonkás dűlő and Fűzkút dűlő (dűlő = outlying field), 3. on the Ronyva flood plain to the south and south-east of the built-up area. Until recent times, these areas were only partially cultivated. The Ronyva and Bodrog flood plains are contiguous, and formed a more complete unit until the river regulation of the 19th century.

Most arable land around the town lies between the Ronyva and the Bodrog. The natural environment has always imposed this constraint: it was on the same area, beyond the Ronyva, that most of the ploughed fields lay even in the 14th century. The best land lay to the north of the road to Borsi and along this road. Further south, the land is less fertile and was mostly pasture. To the south of the town proper, smaller ploughed fields towards Sárospatak were already under cultivation by the early